

GIÁ TRỊ THI PHÁP TỪ PHÁP TÊN GỌI NHÂN VẬT CHÍ PHÈO

TS TRẦN ĐẠI NGHĨA

1. Với Nam Cao thì: “Sự cầu thả trong bất cứ nghề gì cũng là một sự bất lương rồi. Nhưng sự cầu thả trong văn chương thì thật là dễ tiện [...]. Văn chương chỉ dung nạp được những người biết đào sâu, biết tìm tòi, khơi những nguồn chưa ai khơi, và sáng tạo những cái gì chưa có” (Nam Cao, *Đời thừa*).

2. Nam Cao thuộc lớp nhà văn Tây học thời thuộc Pháp. “Dưới thời thuộc Pháp, trong nhà trường phổ thông, quan trọng nhất là văn học Pháp [...], chương trình giáo dục ngữ văn của Pháp đã có từ nhiều thế kỷ, phương pháp nghiên cứu của nó tinh vi và đã qua nhiều sàng lọc nên chúng tôi học và rút ra được nhiều kinh nghiệm tốt để suy nghĩ và áp dụng vào cách viết văn Việt Nam. “Anh không chú ý câu anh vừa đọc có nhiều âm l hay sao? Và tại sao câu này có nhiều âm r... thế? Tác giả dụng ý gì, muốn gây nên ấn tượng gì?” (Nhà văn Nguyễn Thành Long, *Văn nghệ*, Số 48 (26 - 11 - 2005), tr. 7).

3. *Giá trị thi pháp từ pháp tên gọi Chí Phèo*, chúng tôi dùng để chỉ cái sự phản chấn lạ thường chợt có được bỗng khi thấy ra một mối dây kin đáo kì thú liên hệ giữa tên gọi Chí Phèo với đặc điểm cái nhân vật truyện ngắn được đặc trưng bằng cái sự thoát tiền đã thấy “*Hắn vừa đi vừa chửi*”.

4. Cái nhân vật có đặc điểm: “*Hắn vừa đi vừa chửi [...] Bắt đầu hắn chửi trời [...] Rồi hắn chửi đời [...] hắn chửi ngay tất cả làng Vũ Đại [...] hắn chửi cha đứa nào không chửi nhau với hắn [...] hắn cứ thế mà chửi, hắn chửi đứa chết mẹ nào đẻ ra thân hắn... (Truyện ngắn Nam Cao, Nxb Đồng Nai, tr. 5), một cái thẳng như thế, một cái ngữ người như thế không gọi là Chí Phèo thì còn biết gọi là gì*

cho hợp hơn. Cả làng Vũ Đại từ già chí trẻ chẳng rõ ràng ra *Chí* là gì, *Phèo* là gì, *Chí Phèo* kết hợp lại nghĩa là gì? Chỉ biết ở làng Vũ Đại, ngoài hắn ra, còn ai xứng hơn với cái tên ấy nữa, dù Binh Chức, dù Đội Tảo hay Tự Lãng cũng thế. “Hắn” khác hết thảy những kẻ kia ở cái tên gồm hai tiếng đầy âm hưởng: *Chí Phèo*.”

Tại sao tên “Hắn” lại không khác đi, dường như cứ liên quan định mệnh đến hai chữ *Chí* và *Phèo*.

Tên gọi *Chí Phèo* đoán chắc không phải do cha mẹ đẻ hắn đặt cho hắn. Thế thì ai đã đặt cho “Hắn”? Có thể đoán vào phạm vi một trong hai người dưới đây:

- Hoặc là người đàn bà goá mù đặt cho hắn,
- Hoặc là bác phó cối không con đặt cho hắn.

Có thể đoán thế là bởi ngữ cảnh:

“*Một anh đi thả ống lươn, một buổi sáng tinh sương đã thấy hắn trần truồng và xám ngắt trong một cái váy dục để bên một cái lò gạch bỏ không, anh ta rước lấy và đem cho một người đàn bà goá mù (TĐN nhấn mạnh). Người đàn bà goá mù này bán hắn cho một bác phó cối không con (TĐN nhấn mạnh), và khi bác phó cối này chết thì hắn bơ vơ, hết đi ở cho nhà này lại đi ở cho nhà nọ. Năm hai mươi tuổi, hắn làm canh điền cho ông Lý Kiến, bây giờ là cụ Bà Kiến, ăn tiền chỉ làng. Hình như, có mấy lần bà ba nhà ông Lý, trẻ lắm lại hay ốm lũng, bắt hắn bóp chân hay xoa bụng, dấm lưng gì đấy [...] chẳng biết đâu mà lẩn. Chỉ biết có mỗi một hôm *Chí* (TĐN nhấn mạnh) bị giải huyện rồi nghe đầu phải đi tù. Không biết tù mấy năm, nhưng*

hắn đi biệt tâm bảy, tám năm, rồi một hôm
hắn lại lù lù ở đầu lán về" (Sđd, tr. 7).

5.1. Hoá ra, trước khi đi tù, hắn có tên là *Chí*, (*Chí* không thôi). Nếu thế thì cũng phải nhận rằng trước khi đi tù tên "Hắn" cũng hay đấy chứ. Bởi theo hệ Hán Việt thì *Chí* có thể được liên hệ với *chí* trong các từ ý *chí*, *chí khí*, *chí sĩ*, *quyết chí*... hoặc là với *chí* trong các từ *chí hiếu*, *chí nhân*, *chí nghĩa*... Như thế nghĩa là tên của "Hắn" đã có thể được gửi gắm một niềm tin nào đấy của người đặt tên: hoặc của người đàn bà goá mù, hoặc của bác phó cối không con. Tuy nhiên người đàn bà goá mù, bác phó cối không con thuộc vào lớp người thường có chiều hướng tự ti trong sự đặt tên: chiều hướng kiêng sợ, đặt tên xấu xí để bảo vệ sự sống cho những đứa con. Hoá ra, *Chí* trong tư cách là tên "Hắn", rất có thể mang nghĩa *Chấy*, là *thằng Chấy* - liên quan đến một cái nghĩa mà phổ thông ít ai ngờ tới - như *Từ điển tiếng Việt* đã ghi:

"*Chí*, (ph.) X. chấy,"

"*Chấy*, d. Bọ nhỏ sống kí sinh trên đầu tóc".

(*Từ điển tiếng Việt*, Viện ngôn ngữ học, Hoàng Phê chủ biên).

Mà quả có thể thật, cuộc đời "Hắn" có khác chỉ một *con chấy*, một *Lang Rận* trong cái xã hội người làng Vũ Đại xưa.

5.2. Tên "Hắn" có thêm chữ *Phèo*, chỉ sau khi "Hắn" đi tù về. Sau tù về "Hắn": "trông khác hẳn, mới đầu chẳng ai biết hắn là ai. Trông đặc như một thằng sảng cá! Cái đầu thì trọc lóc, cái răng cạo trắng hớn, cái mặt thì đen mà rất cong cong, hai mắt gườm gườm [...] Hắn mặc quần áo nâu đen với cái áo tây vàng. Cái ngực phanh đầy những nét chạm trổ rồng, phượng với một ông tướng cầm chùy, cả hai tay cũng thế [...] Hắn về hôm trước, hôm sau đã thấy ngồi ở chợ uống rượu với thịt chó suốt từ trưa đến xế chiều. Rồi say khướt, hắn xách một cái vỏ chai đến cổng nhà bá Kiến, gọi tên tục ra mà chửi". (Sđd, tr. 7). "- Tao chỉ liều chết với bố con nhà mày đấy thôi. Nhưng tao mà chết thì có thằng

sặt nghiệp, mà còn rũ tù chưa biết "hùng" (Sđd., tr. 11). Trong con mắt bá Kiến "*Chí Phèo không anh hùng, nhưng nó là cái thằng liều lĩnh*" (Sđd., tr. 14). "... *thằng cùng hơn cả dân cùng nên liều lĩnh, lúc nào cũng có thể cầm dao đâm người hay đâm mình*" (Sđd., tr. 22). Quả nhiên có sai đâu: "*Đấy có tiếng người sang sảng quát: "Mày muốn lời thôi gì? ... Cái thằng không cha không mẹ này! Mày muốn lời thôi gì? ... Đã bảo mà! Cái tiếng quát tháo kia là tiếng lý Cường [...] A ha! Một cái tát rất kêu. Ôi! Cái gì thế này? Tiếng đấm đá nhau bình bịch [...] Bỗng "choang" một cái, thôi phải rồi, hắn đập cái chai vào cột cổng... Ô hắn kêu! Hắn vừa chửi vừa kêu làng như người ta cắt họng [...]*".

- *Ối làng nước ơi! Cứu tôi với... Ối làng nước ơi! Bố con thằng Kiến nó đâm chết tôi! Thằng lý Cường nó đâm chết tôi rồi, làng nước ơi! [...] Chí Phèo lăn lộn dưới đất [...] Máu ra loe loét!"* (Sđd., tr. 9).

Có thể hình dung *Chí Phèo* đang "sùi bọt mép", đang "phèo bọt mép", toét toét máu, dường như là đã bị *đâm lời* cả *phèo* ra rồi. Cái hình dung này về *Chí Phèo* khiến nhà Việt ngữ học của chúng ta nghĩ ngay đến lời định nghĩa sau đây của *Từ điển tiếng Việt*:

"*Phèo*, d. (kng). Ruột non. *Phèo lợn*, *Phèo trâu*. Bị *đâm lời phèo*".

"*Phèo*, đg. (kng; id) Sùi. *Phèo bọt mép*".

"*Phèo*, đg. (thgt.). Hồng cả, mất cả, chẳng còn gì. *Cần thận không thì phèo*. (*Từ điển tiếng Việt*, Sđd).

6. Người viết bài này tự hỏi, không hiểu sao các nghĩa *Từ điển tiếng Việt* chưa cho chữ *Phèo* lại đúng đến thế với *Chí*. Có người còn bảo, biết đâu chữ *Chí* trong *Chí Phèo*, còn hàm cả đến *chí* trong *cấu chí*, *chí bảo*, *chí choé*, *chí chất*...; chữ *Phèo* còn hàm cả đến *phèo* trong "hút xách phì phèo..." "ngã lộn phèo...", "lung tung phèo..." nữa cũng nên, *Chí Phèo* còn được đặt trong hệ liên tưởng *chí tử*, *chí chết* nữa. Tôi nghĩ, hãy cứ để tự do liên tưởng cho thoải thích. Có thể mới là *thảm mĩ văn chương*.